

הדיון בסדר המילים במסגרת הוראת ההבעה בכתב

נוגה אילני, דינה גולדברג וסיגל שלמה

אוניברסיטת בר-אילן

סדר המילים הטבעי והמקובל במשפט בעברית הוא בדרך-כלל כזה: נושא, נושא, משלימים (מושאים ותיאורים). אבל הסדר הזה אינו קבוע ואינו מוחלט (פרץ 1980: 277, בן-אשר תשכ"ט: 56-57, בנדויד תשל"ד: 228), והוא מושפע מגורמים שונים: הקשר (רוזן תשמ"א: 43-50, שלזינגר תש"ס: 248, 253), הדגשות ומיקוד (גיורא תשמ"ב: 263-301, נצר 1975: 54-53, פורת תשל"ה: 79, פרוכטמן תש"ן: 72-75), אורך החלקים השונים (מישור תשנ"ד: 147-156, עמית תשל"ז: 44-47, פרידמן תשל"א: 192-206, רביד תשל"ז: 1-45), הגבהת רמת הלשון או הנמכתה (בן-שחר תש"ן: 129-140, זיו תשנ"ה: 29-39), סוגה ספרותית (שלזינגר תש"ס: 254), רצף הגיוני, מקצב (בעיקר בשירה) ועוד.¹

במסגרת הוראת כתיבה ראוי, לדעתנו, לתת את הדעת לסדר המילים במשפט ולהשפעתו על בהירות הכתיבה ועל רמת הסגנון; וכן להסב את תשומת הלב לאפשרויות הרטוריות השונות הגלומות בשמירה על סדר מילים מסוים או בחריגה ממנו. בהתאם למטרות האלה, כדאי לחלק את הדיון בסדר המילים לשלושה פרקים עיקריים: שמירה על סדר המילים לצורך בהירות; שמירה על סדר המילים לשם הגבהת המשלב; חריגה מכוונת מן הסדר המקובל לשם יצירת אפקט סגנוני.

א. שמירה על סדר המילים לצורך בהירות

את המקרים שבהם סדר המילים פוגם בבהירות, אפשר למיין לשש קבוצות.

1. הלוואי שאינו צמוד לגרעינו

כל חלק במשפט אפשר להרחיב בעזרת לוואי, למשל: העיתונאי הוותיק הקשיב לדבריי הנסערים בעניין רב. הלוואי צריך להיות צמוד לשם שהוא מתאר, שאם לא כן יתקשה הקורא להבין את מי בדיוק הלוואי בא לתאר, והמבע עלול להיות מעורפל או דו-משמעי ולעתים אפילו מעורר גיחוך, למשל: כאן מוכרים מכנסיים לילדים סוג א'. הדברים אמורים גם בלוואי המתרחב לכדי פסוקית. במשפט: הוא קולנוען וירטואוזי, למרות שרבים מסרטיו סובלים מליקויים שונים, השולט שליטה מופלאה בשפה החזותית של

¹ סקירה מפורטת על עמדתם של חוקרים שונים בשאלת הקביעות והגמישות של סדר הרכיבים במשפט ראה אצל שגיא (תשנ"ז: 232-242).

הקולנוע (מן העיתון)², פסוקית הוויתור חוצצת בין השם "קולנוען וירטואזי" ובין פסוקית הלואי: "השולט שליטה מלאה בשפה החזותית של הקולנוע". אם נקדים את פסוקית הוויתור לראש המשפט, תוצמד פסוקית הלואי לשם, ויהיה ברור את מי היא באה לתאר: למרות (אף על פי) שרבים מסרטיו סובלים מליקויים שונים, הוא קולנוען וירטואזי השולט שליטה מלאה בשפה החזותית של הקולנוע. אפשר גם להביא את פסוקית הוויתור בסוף המשפט.

2. משפטים עמוסי לוואים

בלשון התקשורת של ימינו רווח מאוד השימוש בשמות פעולה. אלה נוהגים לספוח אליהם לוואים רבים, שהרי כל יחידות המידע, כגון שייכות, זמן, מקום, סיבה וכיו"ב, מצטרפות אל שם הפעולה במעמד תחבירי של לוואים. פסוקית עמוסת לוואים עלולה ללקות בחוסר בהירות.

יש ליקויים שאפשר לפתור בעזרת שינויי סדר קלים, למשל: משרד החוץ מצפה לביקורו בארץ של נשיא ארגנטינה (מן העיתון) < משרד החוץ מצפה לביקורו של נשיא ארגנטינה בארץ.

יש ליקויים הדורשים טרנספורמציה של שם-הפעולה לפועל נטוי: ברשתות הקשר מועברת ידיעה על חשד להימצאותו באזור של כלי טיס זעיר הנע לכיוון דרום (מן העיתון) < ברשתות הקשר מועברת ידיעה על חשד שבאזור נמצא כלי טיס זעיר הנע לכיוון דרום.

במשפטים מסוימים כדאי לחזור פעם נוספת על השם המתואר כדי להבהיר את תפקידו של הלואי:

החוליה אחראית להנחת מטענים בשטח ישראל שגרמו פגיעות באוטובוסים (מן העיתון) < החוליה אחראית להנחת מטענים בשטח ישראל, **מטענים** שגרמו פגיעות באוטובוסים.

3. רחוקים שראויים להיות קרובים

יש מרכיבים במשפט שאמורים להיות צמודים זה לזה: השם ומגדירו הלואי (כפי שראינו בפרק זה סעיף 1 לעיל), חלקים של צירופים קבועים, ניבים, קולוקאציות וכו'. רצוי שלא להפריד בין מרכיבים שכאלה, למשל: הבית **עומד על תלו** ימים רבים (ולא: הבית עומד ימים רבים על תלו). וכן יש להימנע ככל האפשר מהרחקת הנושא והנשוא: **אי-אפשר לשמוח** אחרי יממה קשה כל-כך (ולא: אי-אפשר אחרי יממה כל-כך קשה לשמוח). על סדר משלימי הנשוא ראה להלן.

כמו כן רצוי להצמיד את המושא לנשוא, ולא להפריד ביניהם באמצעות התיאור, למשל:

² חלק מן הדוגמות נלקחו מגזרי עיתונים שהגיעו אלינו ללא ציון תאריך.

הוא **שמע את הסיפור** לפני שלושה שבועות/ לפני שלושה שבועות הוא **שמע את הסיפור** (ולא: הוא שמע לפני שלושה שבועות את הסיפור).

4. שיבוש בסדר משלימי המשפט

כפי שנאמר לעיל, בדרך-כלל מומלץ להקדים את המושא לתיאור, כי המושא חייב להיות קרוב לפועל יותר מן התיאור (Schwarzwald להלן: שורצולד 2001: 66). אבל יש מקרים שמוטב לחרוג מן ההנחיה הזאת, למשל, כאשר המושא ארוך והתיאור קצר: השודד תבע **מהפקיד** את כל הכסף שהיה בקופה (ולא: השודד תבע את כל הכסף שהיה בקופה מהפקיד - מחיבורו של תלמיד). כך נשמר טוב יותר הקשר של שני החלקים (המושא והתיאור) אל הנשוא. ככלל אפשר לומר שמשלים קצר יקדים בדרך כלל את המשלים הארוך ממנו (מישור תשנ"ד: 147 - 156; עמית תשל"ז: 47; פרידמן תשל"א: 119-120; רביד תשל"ז: 1-45). מעניין שתלמידים מקפידים על הכלל הזה (חלק משפט קצר קודם לארוך) מתוך אינטואיציה ותחושה לשונית חזקה.

5. דו-משמעות

יש משפטים שבהם סדר מילים מסוים עלול לגרום לדו-משמעות. הדברים אמורים בעיקר במשפטים כתובים, שהרי בלשון המדוברת האינטונציה וההפסק עשויים לפתור בעיה זו. שינוי בסדר המילים עשוי לפתור בעיות של אי-בהירות ודו-משמעות בלשון הכתובה. צירופי יחס יכולים לשמש בתפקיד של לוואי וגם בתפקיד של תיאור. התפקיד התחבירי של צירוף היחס נקבע לעתים קרובות על פי מקומו במשפט. במשפט: האיש מחיפה צלצל אלינו - צירוף היחס "מחיפה" הוא כנראה לוואי של "האיש", והוא אמור להשיב על השאלה: איזה איש צלצל? האיש **מחיפה** צלצל אלינו לתל-אביב. ואילו במשפט: האיש צלצל אלינו מחיפה - הצירוף "מחיפה" משיב על השאלה: מאין צלצל האיש? גם במשפטים שבהם מצטרף לנשוא יסוד שולל, עלולה להיווצר דו-משמעות. במשפט: משה לא הצליח בלימודים כיצחק - קשה לדעת אם צירוף היחס "כיצחק" מתאר את "הצליח" או את "לא הצליח"; כלומר, אם יצחק הוא דוגמה להצלחה או לאי-הצלחה. גם במקרה זה שינוי סדר המילים עשוי להועיל: **כיצחק** (גם) משה לא הצליח בלימודים, או: **כמו יצחק** לא הצליח (גם) משה בלימודים. המשמעות האחרת עשויה להתבהר באמצעים אחרים, למשל על-ידי הרחבה לפסוקית מידה: משה לא הצליח בלימודים במידה שהצליח יצחק. כשנוסף יסוד שולל לנשוא שמני כולל, יש סכנה של אי-בהירות, למשל: העיתונאי הוא בלתי אהוד ואמין. האם העיתונאי הזה הוא אמין או בלתי אמין? המשמעות הראשונה תובהר על-ידי שינוי סדר המילים: העיתונאי הזה הוא **אמין** ובלתי אהוד - או על-ידי החלפת וי"ו החיבור

במילית ניגוד: העיתונאי הזה בלתי אהוד, אבל אמין. המשמעות השנייה תובהר על-ידי חזרה על מילת השלילה: העיתונאי הזה הוא בלתי אהוד ובלתי אמין.

6. מקומם של צייני מסר ("גם", "רק" ודומיהן)

המילים גם, רק, אפילו, דווקא – מקומן במשפט אינו קבוע, אלא נקבע על-פי המסר של המשפט.³ המילים האלה הן צייניות מסר (אלון 1988: 5), ולכן הן צריכות לבוא לפני נשוא התוכן של המשפט:

גם הסטודנטים למדו בספרייה (ולא רק המרצים).

הסטודנטים **גם למדו** בספרייה (ולא רק ישבו שם).

הסטודנטים למדו **גם בספרייה** (ולא רק בכיתות).

ב. שמירה על סדר המילים לשם הגבהת המשלב

שלא כמו ההנחיות שהוצגו בקבוצה הראשונה, שכל דובר עברית ירגיש בתרומתן לשיפור הטקסט, הכללים שיוצגו להלן הם כללים נורמטיביים, וההתעלמות מהם מפריעה ליודעי ח"ן בלבד. אף על פי כן נראה לנו, שבמסגרת הוראת כתיבה יש מקום לייחד מקום גם להקניית הכללים האלה, כשם שנוהגים ללמד כללים נורמטיביים אחרים של לשון תקינה.

1. סדר הנושא והנשוא במשפט הפותח במשלים

סדר המילים המקובל בעברית הוא, כאמור: נושא, נשוא, מושאים, תיאורים, למשל: העיתונאי הקשיב לדברים בעניין רב. כלומר העברית היא מדגם SVO language (שורצולד 2001: 66); אין בה סדר מרכיבים חופשי לגמרי (סמח) אלא היא בעלת סדר מילים דומיננטי מסוג נפמ: נושא, פועל, מושא (רביד תשל"ז: 38).

מתקני הלשון והעושים למען שיפור הסגנון מצביעים על כלל נורמטיבי אחד בעניין סדר המילים (להלן "חוק החילוף"): במשפט הפותח בתיאור או במושא, יבוא הנשוא שהוא פועל

³ אפשר להעיר כי אין לכתוב "גם" בסוף המשפט, שהרי אחריו אין דבר שאפשר לרבותו, אבל אפשר לכתוב "גם-כן". המילה "כן" מתייחסת לאחת מן המילים שנאמרו במשפט (בהט, 1990: 47). כמו כן אין כותבים "רק" בסוף המשפט. לדברי מגיד (תשמ"א: 95), המילה "רק" באה למעט, לכן מקומה לפני המילה שהיא באה למעט אותה.

בעבר או בעתיד לפני הנושא, למשל: בעניין רב **הקשיב** העיתונאי לדברים (ולא: בעניין רב העיתונאי הקשיב לדברים).⁴

אבל אם הנושא הוא פועל בהווה, אין צורך להקדימו, ואפשר: בעניין רב העיתונאי **מקשיב** לדברים; כלומר במקרה זה הסדר חופשי, לדעת רוב המדקדקים (בהט 1990: 26-27, פרץ 1980: 278-282, בן-אשר תשכ"ט: 56-57). בן-אשר אף מביא לכך אישור מן המקורות: מן היאר **עלת** שבע פרות (בראשית מא 18); לעומת המשפט: על שלושה דברים העולם **עומד** (אבות א, ב). כאשר הנושא בהווה, בנדיד (תשי"ח: 162) מתיר לחרוג מן הסדר נושא-נושא ב"אמירות מוסגרות", למשל: כך וכך – **אומר** המחבר; ... - **מכריז** הנואם; ... - **כותב** העיתון - .

לפי שורצולד (2001: 66), בעברית המודרנית חוק החילוף פועל גם כאשר הפועל נוטה בהווה, והוא בגדר בחירה בלבד. כך גם לדעת רביד (תשל"ז: 24). לעומת זאת, לדעת הנורמטיביסטים (למשל, פורת תשל"ה: 79), יש באי-החלת חוק החילוף עניין של בחירה מכוונת להדגשת הנושא, למשל: אתמול **ראובן** הלך לבית-הספר. ממשפט זה, שבו לא חל חוק החילוף, צריך להשתמע כי ראובן, ולא שמעון, הוא שהלך לבית-הספר. אבל לדבריו, רבים סבורים כי משפט זה כמוהו כמשפט הזה: אתמול **הלך** ראובן לבית הספר, וכי אין כל הבדל בין השניים.

ואכן, הניסיון מלמד כי תלמידים רואים את שני המשפטים דלעיל (אתמול ראובן הלך/ אתמול הלך ראובן) כנושאי משמעות זהה. לדעת חדי האבחנה ובעלי הרגישות הלשונית שביניהם, אם קיים הבדל בין שני המשפטים, הריהו משקף את רמת הסגנון של כל אחד מהם, כלומר: המשפט "אתמול ראובן הלך לבית-הספר" מייצג, לדעתם, רמת סגנון נמוכה יותר (אולי לשון דיבור), ואילו המשפט "אתמול הלך ראובן לבית-הספר", שבו חל חוק החילוף, מייצג רמת סגנון גבוהה יותר; ואפשר להסביר את אבחנתם זו בכך שסדר המילים במשפט המשקף רמת סגנון גבוהה יותר הוא הסדר הנוהג במקורות וגם בעברית הכתובה בימינו.

2. סדר המרכיבים בפסוקית הזיקה

בעברית החדשה קיימות פסוקיות זיקה נטולות מילת הזיקה **ש** או **אשר** (למשל: הלכתי לבית-הספר **בו** לומד התלמיד). לדברי בן-אשר (תשכ"ט: 74-75), פסוקיות שכאלה פותחות במילת היחס, וזו משמשת למעשה בתפקיד של מילת הקישור והזיקה. לדבריו, מבנה זה נוצר בהשפעת לשונות אירופה.

⁴ גיורא (תשמ"ב: 273) מציינת כי כאשר הנושא הוא כינוי גוף (אני, אתה, הוא וכו') הסדר הקביל הוא: משלים + נושא (כינוי גוף) + נושא, למשל: מחר הוא יבוא אליי (ולא: מחר יבוא הוא אליי; מחר יבוא אליי הוא).

בנדויד (תשל"ד: 149, 262-266) מכנה את השמטת השי"ן בפסוקית הזיקה בשם "שי"נים עקורות", והוא פוסל משפטים אלו בטענה שהם זרים לעברית. לדבריו, יש סדר מילים מחייב; ואם נחוץ להשתמש בכינוי המוסב (כגון בה, בו, עמו, מהן וכיו"ב) יש לאמרו בסוף הפסוקית (לאחר הפועל), למשל: הם הוטסו למלון, שנתאכסן בו האב (ולא: שבו נתאכסן). אולם כאשר הכינוי מוסב לתיאור זמן או לתיאור מקום, ניתן לחרוג מכלל זה, לדוגמה: היום יום חמישי בשבת, שבו היו הלוויים אומרים בבית המקדש... (בנדויד, תשל"ד: 149); אני חוזר עכשיו מבית המשפט, שבו נערך משפטו של פלוני (מגיד, תשמ"א: 108).⁵ האקדמיה ללשון העברית מקלה בעניין סדר המילים בפסוקית הזיקה, ובלבד שתופיע מילת זיקה בראש הפסוקית. לפי החלטתה, בלשון הרגילה יש לפתוח משפטי זיקה במילת זיקה אשר או ש, כגון "מהי הדרך שאתם הולכים בה" (ולא "מהי הדרך בה אתם הולכים"), "היום שבו נקבר מרטין בובר" (ולא "היום בו נקבר מרטין בובר"). בלשון השירה מותר להשמיט את מילת הזיקה, למשל: ארץ בה נולדנו.

3. מקומם של מגבירים

המגבירים: מאוד, יותר מ... כל כך, לגמרי וכו' – מקומם במשפט קבוע. בלשון הכתובה מקומם אחרי שם התואר, למשל: הילד עייף מאוד; חיים גבוה יותר ממשה; היא יפה כל-כך. לעומת זאת, בלשון הדיבור נוהגים בדרך-כלל להקדימם לגרעין בעיקר לצורכי הדגשה: הילד מאוד עייף; חיים יותר גבוה ממשה; היא כל-כך יפה. שלזינגר (תש"ס: 248, 253) מביא דוגמה לחריגה מסוג זה ממדור הרכילות של "דיעות אחרונות": "שמלה שעשויה מגיפויור מאוד עשיר" ("דיעות אחרונות", 4.7.1997). לדבריו, יש שהשינוי בסדר המילים במדורי הרכילות נובע מהקרבה ללשון הדיבור, שהיא פחות מאורגנת ופחות מתוכננת מן הלשון הכתובה. הוא מוסיף (שם: 254), כי העברית הבלתי פורמלית נוהגת בחופש רב בעניין מיקומו של תואר הפועל במשפט, ומותרת בפני הדובר או הכותב את הבחירה לפי שיקול דעת של מיקוד. לדעת רביד (תשל"ז: 5), המבנה בהקדמת המגביר שימושי יותר בעברית. ואכן, המבנים המאפיינים את לשון הדיבור רווחים גם בכתיבתם של תלמידים. לדברי בהט (תשמ"ז: 545-546), יותר לציון ערך היתרון מקומה הנכון אחרי שם התואר: טוב יותר מן.... לדבריה, בימי הביניים אפשר למצוא את המילה יותר גם לפני שם התואר, אם בהשפעת הערבית, אם בהשפעת לשונות אירופה. יותר נמצאת לפני שם התואר אף

⁵ לדבריהם, רצוי לוותר על הכינוי המוסב אותו, למשל: בזכות מסי הארנונה שאתם משלמים... (ולא: שאתם משלמים אותם), ואפשר לוותר על הכינוי המוסב בו, כשהוא מוסב לתיאור זמן או לתיאור מקום, למשל: מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות (ולא: מיום שחרב בו/ש[בו] חרב בית המקדש...); במקום שאין אנשים, השתדל להיות איש (ולא: במקום [ש]בו אין אנשים... או שאין בו אנשים).

בלשונם של אחד-העם וביאליק, ורבים יראו בוודאי בדבריהם של גדולים אלו מעין מתן הכשר.⁶

כפי שציינו, הקפדה על הכללים הנדונים (סדר הנושא והנשוא במשפט הפותח במשלים; מילת הזיקה ומקומו של הכינוי המוסב בפסוקית הזיקה; מקומם של מגבירים) עשויה לשפר את סגנון הכתיבה ולהגביה את המשלב. כבר עמד על כך רוזן (תשמ"א: 43), כי נוסף על כל שאר תפקידיו סדר חלקי המשפט בעברית ממלא גם תפקיד של אפיון רמות סגנון ואף של אמצעי דיפרנציאציה של רובדי לשון ורגיסטרים (משלבים).

יחד עם זאת, אנו עדים לחריגות רבות מן הכללים האלה. ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שאין בחריגה מהם משום פגיעה בהבנת הטקסט ובהירותו, בניגוד לקבוצת הדיון הראשונה לעיל.

ג. חריגה מכוונת מסדר המילים המקובל

לאחר שהלומד קונה שליטה בכללים השונים של סדר המילים, כדאי להפנות את תשומת לבו לשימושים רטוריים שעושים כותבים מיומנים בחריגות מכוונות מן הכללים האלה. להלן דוגמות לחריגות מכוונות מן הסדר: נושא-נשוא-משלים, הנעשות כדי להשיג אפקט סגנוני. אלה מצויות בעיקר בכתיבה ספרותית, בעיתונות, בלשון הדיבור ולעתים בלשון החוק.

1. למטרת הדגשה

(א) המיקוד בלשון הספרות

לפי פרוכטמן (תש"ן: 18, 72-75), הסדר ה"מקובל" בעברית החדשה הוא סדר של נושא, נשוא, מושא וכו'. חריגה מסדר זה משמשת להדגשה. לדוגמה, משפט הפותח במושא, ולא בנושא, מדגיש את המושא. לדבריה, הסדר ה"מקובל" מאפיין בעיקר את הכתיבה העיונית, המשתדלת לדייק בפרטים ולמסור מידע של אמת על העולם הפיזי או המחשבתי. טקסט כזה מכונה אצל פרוכטמן טקסט "ייצוגי". לעומת זאת, חריגה מסדר המילים ה"מקובל" היא מסממניו של הטקסט ה"ריגושי" הפונה אל רגשותיו של הנמען, וכולל טקסטים של שכנוע, כמו: פרסומת, נאום פוליטי והטפה דתית. גם הטקסט הספרותי נכלל בקטגוריה של טקסט "ריגושי".

⁶ בדיקתנו העלתה כי ניצני התופעה כבר מצויים בלשון חז"ל, למשל: נחושתי היא מצהיב ויותר יפה משל זהה (תלמוד ירושלמי, מסכת יומא פרק ג דף מא טור א הלכה ח).

מכל מקום, הדרך הרגילה בלשון חז"ל בהקדמת שם התואר למילה יותר, למשל: גדול העונה אמן יותר מן המברך (תלמוד בבלי, מסכת ברכות דף נג ע"ב); היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו (מסכתות קטנות, מסכת אבות דרבי נתן נוסחה ב פרק מה ד"ה "כל שיש").

דוגמה: **את סופת הזעף**, שהתחוללה ביום קיץ אחד בילדותי, זכרו אחר-כך רבים (דבורה בארון "תרמית", פרשיות: 203). במשפט זה, החורג מהסדר המקובל, יש הבלטה מיוחדת של המושא.

ראוי לציין, כי המשפט המצוטט הוא המשפט הפותח את הסיפור "תרמית", ולפיכך להקדמת המשלים "את סופת הזעף" יש תפקיד מובהק של הדגשה.

(ב) הקדמת הנשוא בלשון החדשות ובלשון ההודעות

למרות כל הנאמר בפרק ב סעיף 1 לעיל, יש שהנשוא קודם לנושא בלי שהמשפט פותח במשלים, ומעניין כי דווקא לכלל האחד הנדון בספרי הלימוד, חוק החילוף לעיל, נמצאו חריגים רבים וכולם בטקסטים הלקוחים מהעברית החיה.

בכותרת החדשותית (בעיתונות הכתובה ובשאר אמצעי התקשורת) משתמשים לעתים קרובות בסדר נשוא-נושא, לדוגמה: **הסתיימה** השביתה במשרדי הטאבו ("ידיעות אחרונות", 7.12.2001);

מתהדקת הטבעת סביב בן-לאדן ("ידיעות אחרונות", 11.12.2001).

לפי ניר (תשנ"ד: 28-29), הקדמת הפועל לראש המשפט מושכת את תשומת לבו של הקורא ואת רגשותיו על-ידי "הבלטת החדש", הפעולה, שהיא עיקרו של האירוע.

לדברי בנדויד (תשי"ח: 68-70), מבנה זה "הוא הפלפל החריף שבסגנון העיתונות". בנדויד מכנה את המבנים הללו בשם "שפת שמועות וחדשות", ומראה כי מבנה זה משמש גם במקרא, בפסוקים שיש בהם כעין הכרזה, לדוגמה: **אָבֹד חֶסֶד מִן-הָאָרֶץ!** (מיכה ז 2); **נִפְלָה עֶטְרַת רֹאשֵׁנו!** (איכה ה 16).

סדר זה אופייני בעברית החדשה גם למודעות, לדוגמה: **אבד** כרטיס צילום!

(ג) הקדמת הנשוא בלשון הדיבור

בלשון המדוברת קיים מבנה מיוחד של הדגשה, ובו הנשוא מביע הערכה של הנושא. זיו (תשנ"ה: 29-30) מדגימה משפטים שכאלה במבנה של נשוא-נושא: **מעניין** הספר הזה; **משוגע** אמתי היוסי הזה. לדברי זיו, במשפטים אלו הנשוא מביע הערכה של הנושא המיועד.

2. למטרת לכידות ורצף סיפורי

יש שהקדמת המשלים משמשת לשם יצירת לכידות בטקסט. לדוגמה:

קניתי בבוקר **כריך**; **את הכריך** אכלתי בצהריים.

בהט (1990: 28) ממליצה להקדים את הפועל לשם בסיפורי מעשה, כפי שנהגו חז"ל ובעקבותיהם הסופר ש"י עגנון. ואכן, סדר זה משמש בעברית החדשה אפילו בסיפורי בדיחות, לדוגמה, בבדיחות כתובות: **ענתה** האישה / **השיב** החבר, ובעל-פה: **אומר** השוטר / **עונה** לו הכלב... לפי בהט, כך ניתן להימנע משימוש מופרז במילה "אז" (אז השוטר אומר...).

הקדמת הנשוא בסיפור מעשה מצויה גם בספרות, לדוגמה: לאה גולדברג, "דירה להשכיר":

כתבו דרי המגדל שלט; באים מכל הדירות השכנים; אומרת הנמלה; הלכה הנמלה, באה הארנבת... .

סדר זה מצוי גם במאמרי עיתונות:

נחום ברנע, "המלחמה על הזיג-זג" ("המוסף לשבת", "ידיעות אחרונות", 28.12.2001),
כותב בקטע שכותרתו

"הלכה פלשתין"⁷: באדוריים, בין חברון לדהרייה, היה פעם בסיס גדול של הצבא הירדני. הלכו הירדנים, ובא צה"ל. חיל-ההנדסה שיכן במחנה את בסיס ההדרכה שלו. בא אוסלו, וחיל-ההנדסה הלך למקום אחר.

לדברי שלזינגר (תש"ס: 248, 253), חריגה מסוג זה אופיינית למדורי הרכילות, והיא משמשת בין השאר ליצירת רצף סיפורי. למשל: "נעמה... נכנסה... והפנתה לעבר אחותה חיוך מקפיא [<] ניגש איתמר בן כנען... ואמר לה שאין סיבה לכעוס" ("ידיעות אחרונות", 4.7.1997). בדוגמה זו המשפט השני ברצף מתמקד בתגובה למה שתואר בסוף המשפט שלפניו, ולכן הוא פותח בנושא ולא בנושא.

3. משפטים מודאליים (נושא בעתיד + נושא במשפטי רצייה והרשאה)

לדברי רוזן (תשמ"א: עמ' 46-47), הקדמת הפועל בעתיד להבעת מודאליות (ישמור אותי אלוקים), שהיא מורשת עתיקה, נדחקה בהדרגה מן הלשון המדוברת ונותרה כמעט רק בהיעדר נושא מפורש, לדוגמה: יבוא!
בעברית של ימינו, במשפטים המביעים רצון, משאלה, ציווי וכיו"ב, מקובל להקדים את הפועל לנושא, בעיקר כאשר הפועל פסיבי, לדוגמה: יבוטל/ יוחזר/ ישוחרר X.

נראה שהקדמת הנושא המציין משאלה היא ירושה מן המקרא. לדוגמה, יְבָרְכֶךָ ה' (רות ב 4).⁸ המבנה של הקדמת הנושא לנושא מצוי גם בתפילה, לדוגמה: ישתבח שמך; וכן בקדיש (שהוא בארמית): יתגדל ויתקדש שמה רבא; בתפילת "יעלה ויבוא" וגם בפיוטים, למשל: ייבנה המקדש. מכל מקום, סדר זה אינו מחייב, וגם במשפטי רצייה במקרא ניתן למצוא את הנושא לפני הנושא, לדוגמה: ה' עז לעמו יתן, ה' יברך את-עמו בשלום (תהלים כט 11).

⁷ בכותרת "הלכה פלשתין" הנושא קודם מסיבה אחרת. כותרת זו מקדימה את הנושא, כמקובל בלשון החדשות וההודעות. כידוע, לפועל "הלך" יש גם משמעות של אבד, התקלקל, נהרס. נראה שכאן המשמעות היא של אבדן פלשתין, שהוא תוצאה של הפסקת התהליך המדיני. הכותרת "הלכה פלשתין" מזכירה את הביטוי המְשָׁנָא: הִלְכָה חֲמוּרָה, טְרַפּוֹן (בכורות ד, ד). כך אמר לעצמו ר' טרפון, כשחשב שעליו לשלם סכום כסף גדול, ולשם כך יצטרך למכור את חמורו. ביטוי ספרותי זה משמש כיום במשמעות: הפסדת! (שם העצם "חמור" משמש במשנה גם בזכר וגם בנקבה).

⁸ סדר המילים בקבלת פני מלכים השתנה בהשפעת הארמית: בימי בית ראשון הסדר הוא בהקדמת הנושא: יְחִי הַמֶּלֶךְ! (שמואל א, י 24; שמואל ב, טז 16; מלכים ב, יא 12; דברי הימים ב, כג 11); יְחִי הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה! (מלכים א, א 34; שם 39); יְחִי אֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ דָּוִד לְעֹלָם! (מלכים א, א 31). ואילו בימי בית שני השתנה הסדר בהשפעת הארמית: הַמֶּלֶךְ לְעֹלָם יְחִי! (נחמיה ב 3). בארמית: מְלָכָא לְעֹלְמִין חִי (דניאל ב, 4 ועוד).

(א) בלשון הדיבור

בימינו יהודים רבים נוהגים לומר "ישתבח שמו". נראה שסדר זה נתפס כמביע רצייה והרשאה, במיוחד בלשון המתיימרת לאפיין רבנים, לדוגמה, במשפט המפורסם "ימשיך כבודו" מתוך הסרט הישראלי "חגיגה בסנוקר". עוד נאמרו בסרט זה המשפטים: **יקום** החתן; **יירגע** חכם סלבדור.

(ב) בלשון העיתונות הפובליציסטית

במדור "חץ מסילבי קשת" ("המוסף לשבת", "דיעות אחרונות", 14.12.2001) בקטע שכותרתו "שרינו על כתפינו" מצאנו: **שתואיל** קודם הממשלה ההוללת... לתרום את חלקה השמן במצב החירום. ... **יקוצץ** גם תקציב העתק לראשי ממשלה ונשיאים לשעבר.

(ג) בלשון החוק

בחוק עזר עירוני של העיר רחובות בעניין העמדת רכב וחנייתו [תש"ן 1989, סעיף 19 (ב)] הנשוא "לא יפריע" קודם לנושא "אדם": **לא יפריע** אדם לפקח ולא ימנע אותו מהשתמש בסמכויותיו לפי סעיף קטן (א). ניסוח כזה הוא מעין ציווי לגוף שלישי.⁹

לסיכום, מתברר כי העקרונות המפורטים בפרק א (שמירה על סדר המילים לצורך בהירות), דווקא אלה שלא נוסחו ככללים מפורשים בספרי הלימוד והיעץ, חשובים ביותר לשם כתיבה בהירה וחד-משמעית. עוד מתברר שבשפה החיה רבות החריגות מכללי סדר המילים המקובלים כקובעים את רמת הסגנון של הטקסט (פרק ב לעיל - שמירה על סדר המילים לשם הגבהת המשלב); וכן שהחריגות האלה (פרק ג לעיל), לא זו בלבד שאינן פוגעות בבהירות וברהיטות של הטקסט, אלא שלעתים הן משמשות כלי להשגת אפקטים סגנוניים מסוגים שונים.

מקורות

אלון ע' (1988). המילה "דווקא" בלשון הכתובה – עיון סינטגמי ופרדיגמטי. דברי המפגש השנתי החמישי של החוג הישראלי של חברי הוועדה האירופית לבלשנות, ירושלים, עמ' 9-5.

האקדמיה ללשון העברית (תשנ"ה). החלטות בדקדוק ומילים בשימוש כללי, ירושלים.

בהט ש' (תשמ"ז). על ענייני ניסוח או ניסוח ענייני, לשוננו לעם, לח, עמ' 532-551.

בהט ש' (1990). הבעה בכתב, רובינשטיין, ירושלים.

⁹ דרך זו רגילה במשנה, לדוגמה: **לא יקל** אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכון כנגד בית קדש הקדשים (ברכות ט, ה); **לא ישכור** אדם פועלים בשבת ולא יאמר אדם לחבירו לשכור לו פועלים (שבת כג, ג).

בן אשר מ' (תשכ"ט). התגבשות הדקדוק הנורמטיבי, הקיבוץ המאוחד והמכון האוניברסיטאי של חיפה.

בן-שחר ר' (תש"ן). סגנון הסיפורת; הלשון הסגנון ולשון הספרות, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.

בנדויד א' (תשי"ח). כיצד סדר נושא ונושא? לשוננו לעם ט, עמ' 67-75; 149-165.

בנדויד א' (תשל"ד). מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, רשות השידור, ירושלים.

גיורא ר' (תשמ"ב). סדר המלים במשפט ויחסו אל הטקסט: ניתוח פונקציונליסטי-פרגמטי של משפטים ממוקדים, עיונים בחקר השיח, בעריכת ש' בלום-קולקה, י' טובין ור' ניר, אקדמון, ירושלים, עמ' 263-301.

הורוביץ מ' (תשנ"ד). הלוואי שאינו נלווה, חלקת לשון 13, עמ' 36-45.

זיו י' (תשנ"ה). "מעניין הספר הזה": מבנה מיוחד בעברית מדוברת, בלשנות עברית 39, עמ' 29-39.

לבנת ז' (תשנ"ו). "על הלוואי העצמאי" - סוג מיוחד של לוואי שאינו נלווה. חלקת לשון 21, עמ' 25-28.

מגיד ח' (תשמ"א). ילקוט תיקוני לשון, קרני, תל-אביב.

מישור מ' (תשנ"ד). סדר המושאים "אותו", "לו", לשוננו לעם מה, עמ' 147-156.

ניר ר' (תשנ"ד). ניתוח השיח של הכותרת החדשותית, בלשנות עברית 37, עמ' 23-31.

נצר נ' (1975). תרגילי-הבעה מלשון יום-יום, רובינשטיין, תל-אביב.

עמית מ' (תשל"ז). סדר התיאורים במשפט, לשוננו מא, עמ' 44-47.

פורת א' (תשל"ה). על אמנות הכתיבה העברית, מבפנים לז, עמ' 78-87.

פרכטמן מ' (תש"ן). לשונה של ספרות, רכס, אבן-יהודה.

פרידמן ש' (תשל"א). כל הקצר קודם, לשוננו לה (2), עמ' 117-129; לשוננו לה (3-4), עמ' 192-206.

פרץ י' (1980). עברית כהלכה, יוסף שרברק, תל-אביב.

רביד ד' (תשל"ז). מספר היבטים של בעיית סדר המרכיבים בעברית ישראלית מודרנית, בלשנות עברית חפ"שית 11, עמ' 1-45.

רוזן ח' (תשמ"א). אספקטים בחקר סדר חלקי המשפט בעברית הישראלית הכתובה, דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, ירושלים, עמ' 43-50.

שגיא ח' (תשנ"ז). עברית בחותם יידיש. עבודת ד"ר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

שלזינגר י' (תש"ס). לשונות העיתון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע.

Schwarzwald O. (2001). Modern Hebrew, Lincom Europa, Muenchen.

